

RIMSKA CESTOVNA MREŽA IZMEĐU ARAUZONE I TRAGURIJA

ŽELJKO MILETIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 904(497.13)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 1992-09-09
Received:

Pretorio na cesti *Iader - Arausona - Tragurium*, iz Antoninova itinerara, nije identičan putnoj stanici *Ad Pretorum* na cesti *Iader - Scardona - Tragurium* iz Tabule Peutingeriane. Prvome još nije precizno utvrđen smještaj, a leži na cesti koju nakon prelaska Prokljanskog jezera ili Šibenskog zaljeva ide Donjim Poljem, kroz Vrpolje, Boraju, Prapatnicu i pored rimskih kamenoloma u Segetu dolazi do Trogira. Druga postaja smještena je u grebaštičkoj dolini, gdje su brojni neistraženi rimski položaji. Leži na cesti koja se nakon prelaska rijeke Krke (*Tilius fl.*) kod Skardone penje uz Milkovića dragu, prolazi pored Građine, nekoliko kilometara zapadnije od Ridera (zato nije označen u Tabuli), pored Vrpolja, kroz Grebašticu, prema gradinama Kremik i Stupin, uz položaj Drid nedaleko od Marine i do Trogira.

Cesta *Iader - Burnum* iz Tabule Peut. prolazi kroz Alveriju, nikako ne kroz Varvariju, kako se uobičajeno nadopunjavala postojeća praznina u izvorniku.

Vinjetom kakvom se obično prikazuju važnije putne stanice na Tabuli Peutingeriani,¹ na cestovnom pravcu *Salona - Iader* označena je putna stanica *Ad Pretorum* u sljedećem kontekstu:

*Salona IX - Siclis V - Tragurio XV - Lorano XX - Ad Pretorum XX - XI
- Sardona XX - Iadera.*

Milijacija između Tragurija i Lorana pomalo je nečitka, ali gotovo sigurno radi se o udaljenosti XV milja. Milijacija ucrtana između stanice (*statio*) *Ad Pretorum* i naredne postaje u pravcu Skradina iznosi XX milja, nikako XI kao što navodi Miller.² Postojanje vinjete Scardone na Tabuli upućuje nas gdje je cesta prelazila Krku. Od ranije je poznato da na njoj prikazani smještaj i udaljenost Scardone od Iadera nikako ne odgovaraju stvarnom. Očito je došlo do greške

¹ Korištena je reprodukcija u *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, Beograd, 1975 (priredio G. Škrivanić).

² K. Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart, 1916, V 476, cesta br. 73 c, od Skardone do Tragurija.

prepisivača, uvjetovane nekakvom lakunom u originalu ili sl. Nedostaje i crtež rijeke *Titius*, čije je ušće u antici bilo općepoznati geografski pojam.

Unatoč postojećim greškama, prikaz spomenute dionice puta na Tab. Peut. pruža nam još dva točna podatka. Čini se da odgovara stvarnom stanju milijacija (XX) od Iadera do naredne stanice, samo što je umjesto pogrešno inkorporirane Scardone trebalo na tom mjestu upisati Blandonu. Skardona je trebala biti ucrtana odmah do Pretorija, i na njihovu međusobnu udaljenost odnosilo se onih XX milja naznačenih u Tab. Peut. uz *Ad Pretorum* (u pravcu Iadera).

Pretorij (u obliku *Praetorio*) javlja se u Antoninovu Itinerariju,³ na cesti *Aquileia - Salona*. Nakon kopnenog puta do Pole slijedi trajektna veza preko Liburnskog zaljeva, pa opet kopneni put do Salone s ovako navedenim udaljenostima:

*Iader XX - Blandone XX - Arause XXX - Praetorio XVI -
Tragurio XII - Salona.*⁴

O smještaju Arauzone

Analizom Ptolemejevih i podataka iz drugih geografskih djela već je ustanovljeno da spomenutom cestovnom pravcu odgovara komunikacija od Zadra, preko Gorice, Stabnja (*Blandona*), Vrane, Kašića (gdje je bio mitrej i starokršćanski kulni objekt)⁵ i dalje na jugoistok. Prelazeći Šibenski zaljev (ili Prokljansko jezero) produžuje prema Pretoriju negdje u istočnom zaleđu današnjeg Šibenika, odakle nastavlja do Salone.⁶ S velikom sigurnošću pretpostavljeno je da je cestovna postaja Blandona uz rimsko naselje u Stabnju ili nešto dalje, te da je baštinila ime od liburnskog središta na susjednoj gradini Trojan. Arauzona je sljedeće značajnije središte spomenuto u Itinerariju, oko XX milja jugoistočno od Blandone, položaj kojeg se vezuje uz Gradinu iznad Dragišića ili uz gradinu Velika

³ Korišteno je izdanje *Itinerarium Antonini et Hierosolymitanum*, Berlin, 1848 (ed. G. P a r t h e y - M. P i n d e r).

⁴ *Itin. Ant.*, 272, 1 i d.

⁵ J. M e d i n i, "Mitrički reljef iz Banjevac", *Diadora*, 8, Zadar, 1975, str. 39 i d.

⁶ S. Č a č e, "Blandona i susjedna središta - Prilog antičkoj topografiji biogradskog područja", *Biogradski zbornik*, 1, (dalje: S. Č a č e, Blandona...), str. 197 i d.

Mrdakovica.⁷ Skardona u Antonina nije spomenuta iz očitog razloga što na ovom dijelu prijelaza preko rijeke Krke trasa puta nije istovjetna s onom naznačenom na Tabuli Peutingeriani. Iz Itinerarija je jasno da se preko Krke, točnije preko njenog potopljenog ušća s Prokljanskim jezerom i sa Šibenskim zaljevom, prelazilo i nizvodno od Skradina, barem na još jednom mjestu negdje u blizini Arauzone.

Velika Mrdakovica gradina je skromnih dimenzija, smještena iznad sinklinale kojom teče spomenuti put iz Blandone i produžava do Zatona,⁸ u kojem je pogodna luka za manje brodove. U kompleksu Velike Mrdakovice istraživanjima je otkrivena značajna količina rimskih nalaza - spaljeni grobovi s trajanjem do 2. st. n. e., stambena arhitektura i rimska nadsvođena cisterna.⁹ Oko dva kilometra zapadnije nepresušni je izvor Kovča. Ukopi s trajanjem do 2. st. n. e. ustanovljeni su istraživanjima manjeg opsega na Gradini iznad sela Dragišića.¹⁰ Od nje može se prema vidljivim kolotragovima pratiti rimska cesta do ušća Guduće u Prokljansko jezero. Na suprotnoj, lijevoj obali potoka, na poluotoku Pelući početkom stoljeća otkriven je dio rimskih termi površine oko 1000 m², što je samo dio arhitektonskog kompleksa kojeg naziremo na velikoj površini. Već je Fortis zapazio da se ispod razine jezera vide podovi s mozaicima i razrušene pregrade prostorija. Do Peluće vodi akvedukt iz nekoliko kilometara udaljenog izvora Mokrice, zapadno od kuća Guberine u Sonkoviću.¹¹

Gradina iznad Dragišića u paru s gradinom iznad crkvice Sv. Ante u polju Velim kontrolirala je trasu prahistorijskog i rimskog puta od morske obale, prema Varvariji i dalje u unutrašnjost. Od Kolenta ova cesta položena je uz Gračinu u dnu Pirovačkog zaljeva, između Gradine i Stražbenice iznad polja Dubrava, prolazi kroz Dazlinu s gradinama Zibonoga i Muića vinac, te kroz Velim uz nepresušni

⁷ I s t i, nav. dj., str. 204, bilj. 28; Z. B r u s i ć, "Tehnike grobne i stambene arhitekture na nekim gradinskim naseljima južne Liburnije", *Materijali, tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru*, Zagreb, 1980, 9 i d.; I s t i, "Gradinska utvrđenja u šibenskom kraju", *Materijali SADJ*, 12, Zadar, 1976, 116 i d.

⁸ O postojanju starokršćanskog kultnog objekta na području Zatona usmeno nam je saopćio prije nekoliko godina mr. Z. Gunjača, ravnatelj MHAS, kojemu ovom prilikom zahvaljujem za pruženi podatak.

⁹ Kao u bilj. 7; tkđ. i Z. B r u s i ć, "Italska terra sigillata u Liburniji", *Diadora*, 12, Zadar, 1990, str. 82, bilj. 11 i 12 s pripadajućom literaturom; I s t i, "Velika Mrdakovica, Zaton kod Šibenika", *Arheološki pregled*, 16, str. 60 i d., tab. XXVIII., sl. 1 i 2.

¹⁰ Vidi bilj. 7.

¹¹ A. F o r t i s, *Put po Dalmaciji*, Zagreb, 1984, str. 97; Z. B r u s i ć, "Gradinska utvrđenja u šibenskom kraju", *Materijali SADJ*, 12, Zadar, 1976, str. 115; Z. G u n j a č a, "Rezultati neobjavljenih i najnovijih arheoloških istraživanja antičkih i srednjovjekovnih lokaliteta na šibenskom području", (dalje: Rezultati...), *Novija i neobjavljena istraživanja u Dalmaciji*, Izdanja HAD, sv. 3, Split, 1978, str. 73-75.

Velištak, jedini značajni izvor sve do Bribira. U polju Dazlina bilo je križanje s cestom iz Itinerarija Iader - Arauzona, a u polju Velim s našom komunikacijom spaja se vicinalni put sa zapada iz pravca niza gradina iznad Stankovaca,¹² preko grobljanske crkve sagrađene na temeljima vile rustike i ispod gradina ponad Velima.

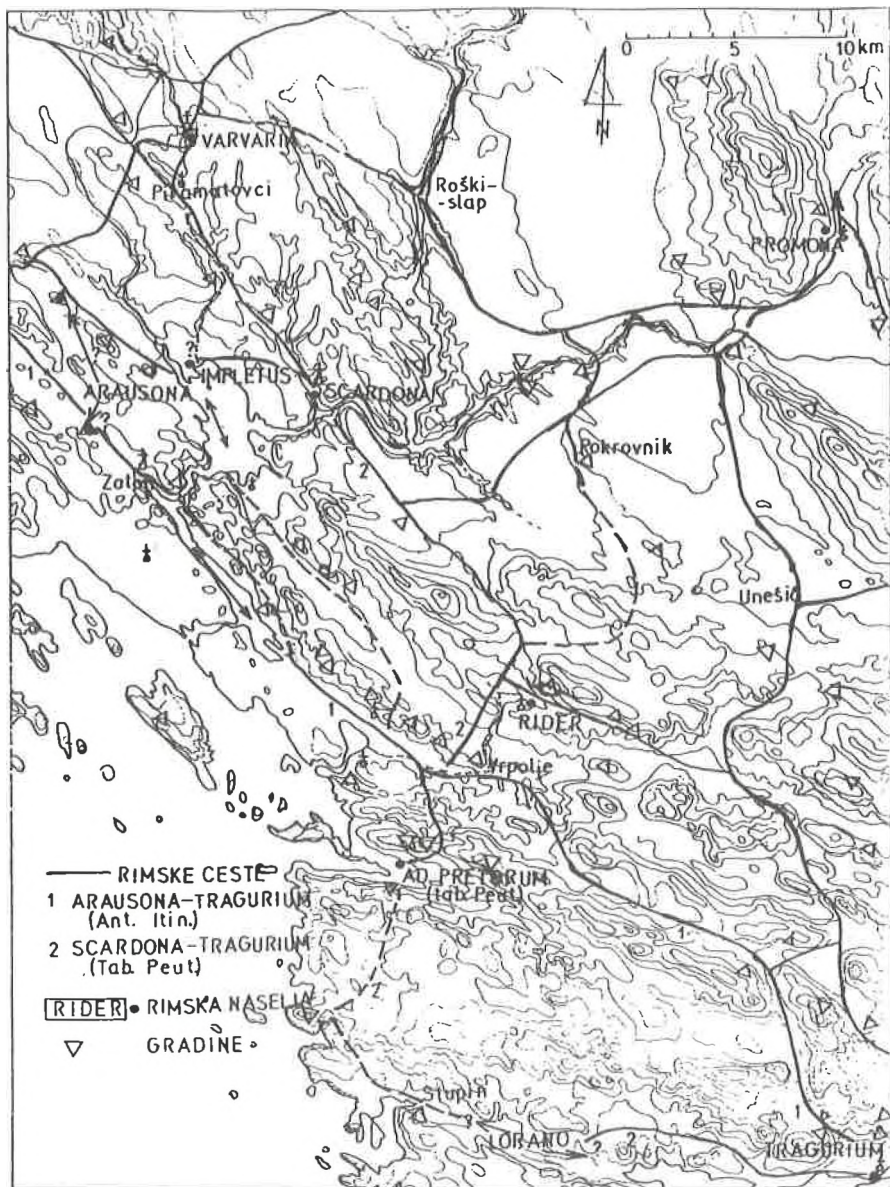
Gradina iznad Dragišića i Velika Mrdakovica bile su značajni liburnski centri, o čemu svjedoči bogatstvo importiranog materijala. Zbog male međusobne udaljenosti, oko 6 km zračne linije, čini se vjerojatnim da bi obje gradine mogle biti u okviru jedne općine (*civitas*), bez obzira na kojoj od njih je središte. Iz datiranoga nekropolskog materijala vidljivo je da se život na obje gradine prekida najkasnije tijekom 2. st. n. e. Novi centri naseljavanja slabo su poznati na ovom području, ali sigurno su mnogobrojniji od registriranih vila iznad Velima i na Pelući i, eventualno, novoosnovanih rimskih naselja, kakvo bi moglo biti na rtu Peluća ili ono čiji se ostaci naziru nedaleko od dvojnih bazilika na Srimi. Bez obzira na to da li je neki od novih rimskih centara baštinio ime Arauzona, sigurno je takav slučaj bio s istoimenom putnom postajom smještenom negdje u blizini predrimskog centra. Mogućnost da u kasnijim stoljećima antike nije postojalo naselje imenom Arauzona, iako se to ime navodi u izvorima poput Ravenjanina, treba protumačiti ne kao rezultat historijskog kompiliranja, podsjećanje na vrijeme ranog principata, već kao rezultat činjenice o kontinuitetu putne postaje Arauzona.

Cestovna mreža u zaleđu Skradina

Od Prokljana (rt Peluća) preko Gradine u Sonkoviću put do Varvarije kraći je nego od Skardone do Varvarije. Trasa antičke ceste između Skardone i Varvarije ne odgovara u potpunosti trasi današnje asfaltne ceste. Antička komunikacija nakon prolaska kroz Skradinsko polje (gdje se odvaja vicinalni put za Peluću) kod Gračaca¹³ skreće u pravcu sela Sonković i uz gradinu zapadno od Crkve Sv. Marka ide prema Ždrapnju. Uz Crkvu Sv. Bartula, poznatu po nalazu natpisa kneza Branimira, istražena je velika starokršćanska bazilika, čiji se zidovi i sarkofazi još

¹² O gradinama iznad Stankovaca v. Š. B a t o v i ć: "Benkovački kraj u prapovijesti", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* (dalje *RFfZd*), 29(16), 1989/1990, Zadar, 1990, str. 75, 76, 113, tab. XVIII.-XX.

¹³ I. P e d i š i ć, "Novija rekonstrukcija okolice Skradina i osvrt na ubikaciju Scardone", *Novija i neobjavljena istraživanja u Dalmaciji*, Izdanja HAD, sv. 3, Split, 1978, str. 65, osim gradine bilježi mozaik ispod crkvice u zaseoku Todorovići i dio rimskog sarkofaga u blizini.

Sl. 1. Rimske ceste između Arauzone i Tragurija.
Fig. 1. Roman roads between Arausona and Tragurium.

vide, samo vrlo obrasli raslinjem.¹⁴ Cesta je dalje usmjerena do obližnjeg Piramatovca, na području kojeg se neprekidno nalaze rimskodobni grobovi, materijal iz termalnih postrojenja, stambena arhitektura i drugo, pa je gotovo sigurno tu postojalo značajnije rimsko naselje nepoznatog imena.¹⁵ Nakon svladavanja blagog prijevoja cesta je na mjestu današnjeg sela Bribira doticala južne padine Glavice i, lagano se penjući padinama s brojnim prahistorijskim i rimskodobnim ukopima, ulazila u Varvariju na glavni, zapadni ulaz, ispred kojeg su vidljivi kolotragovi (sl. 1 i 2).

Varvarija nije spomenuta u Antoninovu itineraru. Na Tabuli Peut. iza Aserije ucrtan je karakterističan "L" lom - simbol putne postaje udaljene XII milja, kako je upisano. Međutim, nema njezina imena (uobičajeno se drži da je to Varvarija), a nedostaje i udaljenost u miljama do sljedeće postaje - Burnuma. Najkraći put iz Aserije do Varvarije išao je posljednjom plodnom dolinom uz obod Bukovice, preko Lepura, Bulića, Lišana Ostrovačkih i Ostrovice. Na sada potpuno erodiranom vrhu istoimenog brda bila je prahistorijska gradina, u srednjem vijeku utvrđeni grad Bribiraca (sijelo Jurja III).¹⁶ Nije točno ustanovljen smještaj rimske aglomeracije, o postojanju koje nam svjedoče natpisi, stele, tegule i klačardina na pojedinim položajima.¹⁷ Od Ostrovice put je išao sjevernim rubom močvarnog polja s potokom Otres i dosta strmo penjao se na bukovički plato, gdje mu se priključila cesta iz oko 1 milju udaljene Varvarije. Dalje je cesta produžavala prema Burnumu. Drugom varijantom cesta je, umjesto prema Ostrovici, produžavala prema Skardoni, u pravcu jugoistoka uz sjeverni rub močvarnih polja Bare i Trolokve i uz južni rub žažvičke Gradine.¹⁸ Na njezinu podnožju istražena je starokršćanska bazilika i približno do tog mjesta, nakon spajanja s komunikacijom iz pravca Kolenta, naša cesta penjala se od Bribirskih Mostina na Glavicu, tj. u Varvariju. Važno je napomenuti da udaljenost Aserija - Varvarija (via Bribirske Mostine) iznosi oko 21 km (14 rimskih milja), što je za 2 milje

¹⁴ Z. G u n j a ĉ a, "Rezultati...", str. 69-71; F. R u d i ć, "Izvjješće o radu Hrvatskog starinarškog društva u Kninu uobće, a napose u kršćanskim starinama do sada otkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji osjeim Solina, Bosni-Hercegovini, Hrvatskoj, Slavoniji i Istri", *Starohrvatska prosvjeta*, god. III/br. 3, Knin, 1896, str. 180; Č. M. I v e k o v i ć, "Grobovi otaca", *Narodna starina*, sv. 7, knj. III., Zagreb, 1924, str. 18 i d., sl. 6 u tekstu.

¹⁵ Z. G u n j a ĉ a, "Rezultati...", str. 70.

¹⁶ N. K l a i ć, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1970, str. 602.

¹⁷ *CIL* III 9839, *CIL* III 14321. Stelu iz Ostrovice donosi D. R e n d i ć - M i o ĉ e v i ć, "Nekoliko monumentalnih stela s portretima iz sjeverne Dalmacije, prilog tipologiji ilirsko-rimskog sepulkralnog spomenika na području Librunije", *Diadora*, 1, 1959, Zadar, 1960, str. 108 i d.

¹⁸ L. M a r u n, "Starohrvatska bazilika u selu Žažviću u bribirskoj županiji", *Starohrvatska prosvjeta*, god. I, br. 2, Knin, 1896, str. 116-120.

više nego što je naznačeno u Tabuli od Aserije do sljedeće, neimenovane postaje. To nas navodi na pomisao da magistralni put Iader - Aserija - Burnum nije prolazio preko Varvarije. Razmišljamo li drugačije, vidimo da bi se taj put "Iomio" u Bribirskim Mostinama pod kutom od 90°, na način da je Varvarija gotovo u vrhu pravokutnog istokračnog trokuta, na suprotnoj strani od hipotenuze, tj. najkraćeg puta između Aserije i Burnuma. Takav ogroman "lom" prekomjerno bi produžavao put, te je nelogičan i nepotreban na magistralnoj cesti prvenstveno vojnog značaja. Naša cesta iz Tabule stoga i nije išla preko Varvarije, već dosta sjevernije, preko Alverije.

Takvu situaciju potvrđuje popis u Ravenjanina, *Cosmogr.* IV, 16, gdje se navodi *Arberia* (= Alveria) u grupi naselja vezanih uz trasu ceste do Narone i dalje.¹⁹ Na temelju terminacijskih natpisa u kojima se spominju *Alveritae*, od kojih su za dva poznata mjesta nalaza - Dobropoljci i Bruška, kao i prema mjestu nalaza natpisa s liburnskim i italskim imenima Alverija se obično smještala u Dobropoljce,²⁰ dok S. Čače predlaže nešto zapadniji položaj, gradinu Jarebinjak u Brgudu.²¹ Uz jedan i drugi položaj tekla je antička cesta. O njezinu točnom pružanju posredno govori vijest da je vojska Bele III 1182. g. na putu prema Jadru, koji je nedavno dobio pod ugarsku vlast, logorovala na "*predium Desconis quod Belize vocatur*". Iako je ubikacija Beliza dvojbena, čini se najprihvatljivija njegova identifikacija s današnjom Bjelinom u Bukovici.²² Zanimljivo je da je gradina u Bjelini udaljena svega oko 4 km od Dobropoljaca.

¹⁹ Korišteno je izdanje *Ravennatis Anonymi Cosmographia* (ed. M. P i n d e r - G. P a r t h e y), Berlin, 1860, IV, 16, *Declun - Endetrio - Magnun - Promona - Adrise - Arberie - Seriem...* Adrise (= Adra, Hadra) obično se povezivala s gradinom u Medvidi, međutim, prema S. Č a č e i, naselje treba potražiti dalje na sjeveroistoku, oko srednje Zrnanje. Autor tvrdi da je na Gradini u Medvidi bila Sidrona. (S. Č a č e, "Blandona...", str. 203-204, osobito bilj. 25-26.) Adrise svakako nije ležala na trasi ceste Iader - Burnum - Narona. Ravenjanin prilikom pravljenja popisa naselja tematski vezanih uz neku komunikaciju, trasu, obalu i sl. unosi i gradove koji "gravitiraju" toj okosnici. Tako je i Hadra uvrštena u gornju listu, iako nije ležala direktno na spomenutoj komunikaciji.

Problem koji još nije riješen, nespominjanje je Burnuma. J. M e d i n i, "O nekim kronološkim i sadržajnim značajkama poglavlja o Dalmaciji u djeleu *Cosmographia* anonimnog pisca iz Ravene" (dalje: J. M e d i n i: O nekim...), *Matrijali ŠADJ*, 17, Peč, 1978, str. 72, pretpostavlja da ovo poglavlje odražava situaciju iz prve pol. i sredine 6. st., kada je Burnum bio samo ostatak antičkog utvrđenja.

²⁰ M. S u i ć, *Zadar u starom vijeku*, Zadar, 1981, str. 247 i bilj. 221 s literaturom. Usporedi i natpise *CIL* III 9902 i *CIL* III 13993.

²¹ S. Č a č e, "Blandona...", str. 204, bilj. 27.

²² O problemu Porfirogenetova *Belitzein* pregledno F. D u j m o v i ć, "Postanak i razvoj Šibenika od 1066 do 1409. godine". *Šibenik - spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik, 1976, str. 78-79. Suprotno mišljenje u S. A n t o l j a k, "Bukovica u srednjem vijeku", *RFFZd*, 30(17), 1990/1991, Zadar, 1992, str. 147.

Iz navedenog predlažemo sljedeće pružanje ceste *Asseria - Burnum* s *Tabule Peutingeriane*:

Podgrađe - Brgud - prostor između Gradine u Bjelini i Dobropoljaca (na tom dijelu pretpostavljamo postojanje putne postaje, s odgovarajućom udaljenošću 18 km = XII milja od Aserije) - do Burnuma približno ravnom linijom.

Odnosno:

Asseria XII - /Alveria XII/ - Burnum.

Putnici koji su htjeli iz Aserije najkraćim putem stići u Skardonu - Rider - Tragurij, nisu imali razloga skretati u Varvariju. Od Žažvića produžavali su do obližnjih Piramatovaca i već opisanim putem prema Skradinu i dalje. Zaobilaznjem Varvarije put se skraćivao za oko 2 milje. Taj put položen je sa sjeverne strane sinklinale, a kako su prahistorijska naselja, poput Marića gradine iznad Vukšića, postojala i s južne strane doline, možemo pretpostaviti postojanje odgovarajuće komunikacije iz Aserije, preko Kolarine, Vukšića i Morpolache s romaničkom crkvom Sv. Petra. Fortis kaže da se ispod nje nalazi nekakva rimska građevina i ostaci obrađena kamena te poneki ulomak natpisa,²³ pa zaključujemo da je na tom mjestu i u rimsko doba put prelazio preko potoka Bribišnice i produžavao negdje uz lokalitet Vrbicu prema Piramatovcima (sl. 2).²⁴

Antički vicinalni put pruža se i iz Varvarije u pravcu Smrdelja i plodnog pojasa Bratiškovci - Dubravice.

Direktni spoj Skardone i Burnuma izveden je preko Bratiškovaca²⁵ i južnim rubom Smrdelja, preko položaja Rivine i Njivetina, na kojima je ustanovljena radionica legijskih opeka i gdje je nađen antički reljefni spomenik.²⁶

Preko Smrdelja prolazila je i važna cesta iz Varvarije do Promone najkraćim putem preko Roškog slapa. Njen početak obilježen je spurilama vidljivim u polju sjeveroistočno od Varvarije.²⁷ Prijelaz preko Roškog slapa značajan je jer je Liburniju kratkim putem povezivao s delmatskom linijom *Promona - Magnum - Andetrium - Salonae*. Južno od Roškog slapa Krka protječe sve do Visovačkog jezera kroz kanjon, zbog čijih strmih oko 200 m visokih litica nije moguće

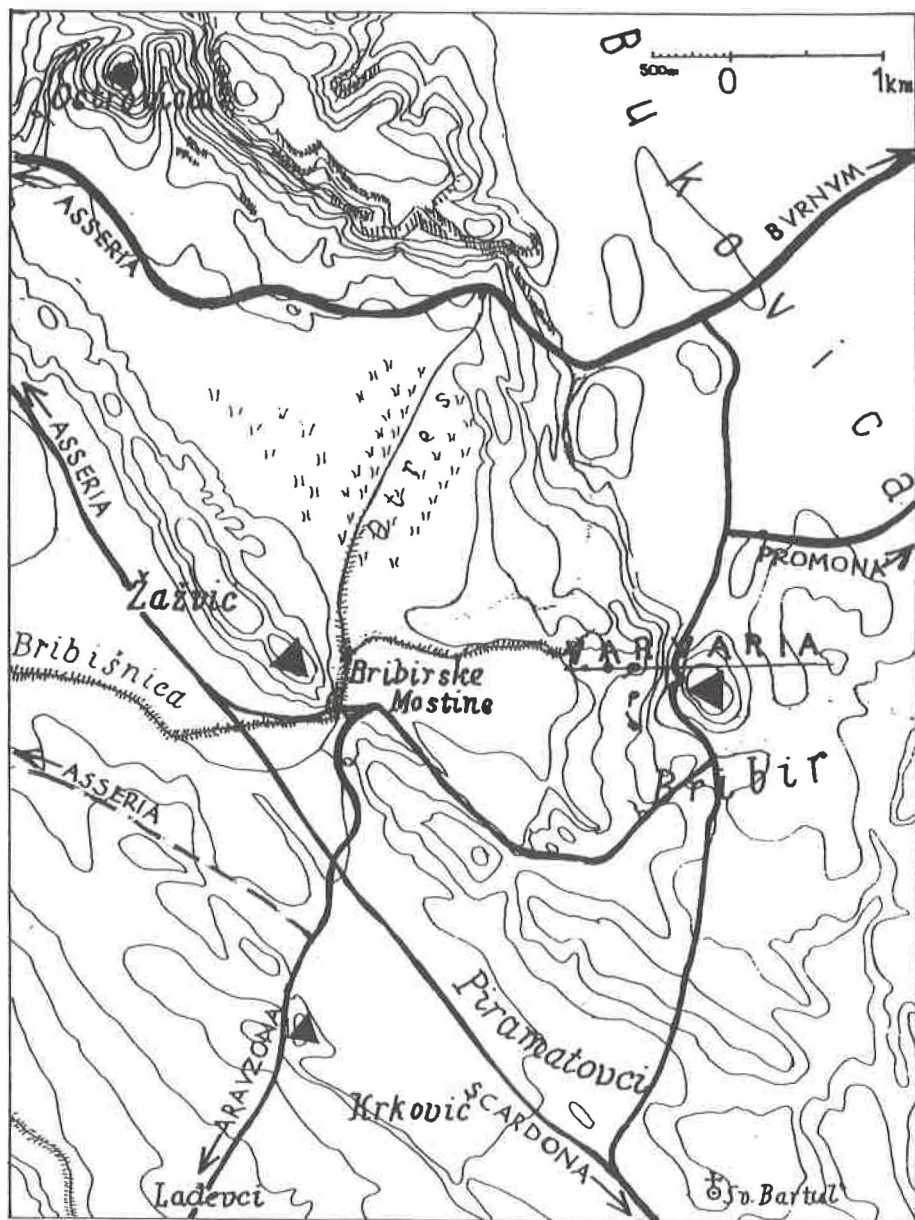
²³ A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Zagreb, 1984, str. 29.

²⁴ Lokalitet Vrbica leži malo sjevernije od sela Krkovića, uz rimsku cestu Kolent - Varvarija. Osim istraženih neolitskih ostataka i srednjovjekovne nekropole naziru se i ostaci zidanog objekta, čini se rimske vile.

²⁵ I. Pedišić, nav. dj., str. 66.

²⁶ Z. Gušnjak, "O srednjovjekovnim nalazima i nalazištima u Smrdeljima kod Kistanja", *Diaġora*, 11, Zadar, 1989, str. 367, bilj. 24; M. Zaninović, "Prata legionis u Kosovu kraj Knina", *Opuscula archaeologica*, 10, Zagreb, 1985, str. 70.

²⁷ Spominje ih M. Suić, nav. dj., str. 246, bilj. 219.

Sl. 2. Rimske ceste oko Varvarije.
Fig. 2. Roman roads around Varvarija.

forsiranje rijeke. Ista situacija je i uzvodno sve do dvadesetak kilometara udaljenog Burnuma, odnosno prijelaza Bobodol. Natpisi nadgrobnih spomenika, od kojih su neki uklesani u živu stijenu na lijevoj obali, upućuju nas da su oko Roškog slapa veterani dobijali zemljišne posjede na obradu.²⁹ Time je osigurana rimska kontrola ovog prijelaza, a uz Burnum i posadu u Skardoni²⁹ gotovo cijela Krka vojnički je osigurana. Od Slapa na miljevački plato (koji bi činio geografsku cjelinu s Bukovicom da nije rijeke Krke koja ih razdvaja) moguć je pristup jedino uz Rošku dragu kod sela Brištane (sl. 1). Ponešto o daljnjem tijeku ceste prema Promoni bit će kazano kasnije.

Prijelaz preko Krke nizvodno od Skradina

Od Zatona, "luke" V. Mrdakovice, druga obala dosezala se na 6,5 milja (oko 10 km) udaljenom poluotoku Mandalina zaštićenom od vjetrova i, za razliku od većeg dijela zaljeva zatvorenog karakterističnim strmim kamenim šibama, s položenom, pristupačnom obalom. U rimsko doba postojao je još jedan siguran prijelaz, preko Kanala Sv. Josipa (= spoj Prokljana sa Šibenskim zaljevom) kod pećine Tradanj nedaleko od Zatona. Krajem prošlog stoljeća u njoj su vršena manja iskapanja i nađen je novac Trajana i Justina, mramorna ruka, kameno oruđe, komadi žara i drugih posuda i kosti.³⁰ Na samom brdu Tradanj željeznodobna je gradina. Hidroarheološkim istraživanjima u Kanalu Sv. Josipa ispod nje otkriveno je sidrište s antičkim sidrima, ulomcima amfora i keramičkom robom iz vremena 2. st. p. n. e. do 7. st. n. e.³¹ Nasuprot gradini, na protivnoj strani kanala, na položaju Triska usječen je put kroz kamen živac. Pokraj njega nađena je žara, valjda rimski grob.³² Od Triske, s gotičkom crkvicom Sv. Vida stari seoski put, vjerojatno još rimskog postanja, vodi negdje u pravcu Crnice i šibenske tvrđave Sv. Ane. U kasnije doba s njene sjeverne strane ovaj put spajao se sa srednjovjekovnom cestom iz pravca nelipičke utvrde Ključ na Čikoli. Navedena mogućnost da je od Triske prema današnjem Šibeniku zaista tekao promet i u rimsko doba, dodatno afirmira tezu o postojanju nekakve utvrde barem od

²⁸ J. J. W i l k e s, *Dalmatia*, London, 1969, str. 111-112, 131, Appendix VII, str. 468.

²⁹ Za Skardonu v. I s t i, nav. dj., str. 102, tkđ. bilj. 6 na str. 129.

³⁰ K. S t o š i ć, *Sela šibenskog kotara*, Šibenik, 1941, str. 116, s pripadajućom literaturom.

³¹ D. V r s a l o v i ć, "Istraživanja i zaštita podzemnih arheoloških spomenika na području SR Hrvatske", *Materijali ŠADJ*, 12, Žadar, 1976, str. 362, uz opasku da stoji pogrešno Sv. Ana, a treba Sv. Josip.

³² K. S t o š i ć, nav. dj., str. 116.

kasnoantičkog doba u dubljim slojevima ispod Tvrđave Sv. Ane (sl. 1).

Poluotok Mandalina sjeverozapadni je završetak plodnog šibenskog Donjeg polja obrubljenog sa sjeverne strane nizom gradina. Najzapadnija, nešto izdvojena od ostalih je Sv. Ana u Šibeniku, a zatim redom idu Umina, Ljubljan, Đelalije, Popelj, Renje i Sv. Ivan iznad Vrpolja.³³ S južne strane uz Morinjski zaljev, koji je vjerojatno u rimsko doba imao znatno manji obujam, gradina je Prigrada. Rimski stambeni i gospodarski objekti ustanovljeni su na lokalitetu Badnjina u Uvali Sv. Petra na Mandalini; na lokalitetu Grušine (zajedno s više nadgrobnih spomenika) i nekoliko stotina metara istočnije od njega; na dva mjesta u blizini crkvice Sv. Jurja; na položaju Podgoričje i na zapadnoj obali Morinjskog zaljeva.³⁴

Starokršćanski kulturni objekt prethodio je srednjovjekovnoj crkvi Sv. Lovre na Grušinama, a iz tog razdoblja, sudeći po nalazima stupića i dvoprutog pletera, potječe i onaj u Vrucima kod Jadrtočva. Na istom mjestu prilikom gradnje ceste prema Primoštenu tridesetih godina ovog stoljeća otkriven je stup s natpisom *HIC BIBAM*. Nedaleko je nepresušni izvor Ribnik, koji je zbog te svoje kvalitete u sušnim godinama bio poprište sukoba pučana na širem području sve do Rogoznice i Boraje, kako nam često svjedoče arhivske isprave.

Od Mandaline prahistorijski put išao je padinama gradina do Sv. Lovre,³⁵ a još pola kilometra istočnije ukrštao se s putem iz pravca Prokljan - Dubrava - Popelj. Odatle cesta produžava prema Vrpolju, Boraji i Trogiru,³⁶ a drugi krak prolazi nedaleko od izvora Ribnik prema Grebašćici (sl. 4).

U rimsko doba razina vode u Prokljanskom jezeru bila je oko 2 m niža (potopljeni objekti na Stipanču), pa su otočić Stipanac s umjetnim nasipom i obala na ušću Guduće formirali dobro zaklonjeno sidrište. Kad Fortis spominje naselje na Pelući između Guduće i potoka Jujave, navodi da su podovi s mozaicima i razrušene pregrade prostorija dvije stope ispod prosječne razine jezera.

L. Jelić bavio se mišlju da je na rtu Pelući bio *Impletus* koji spominje

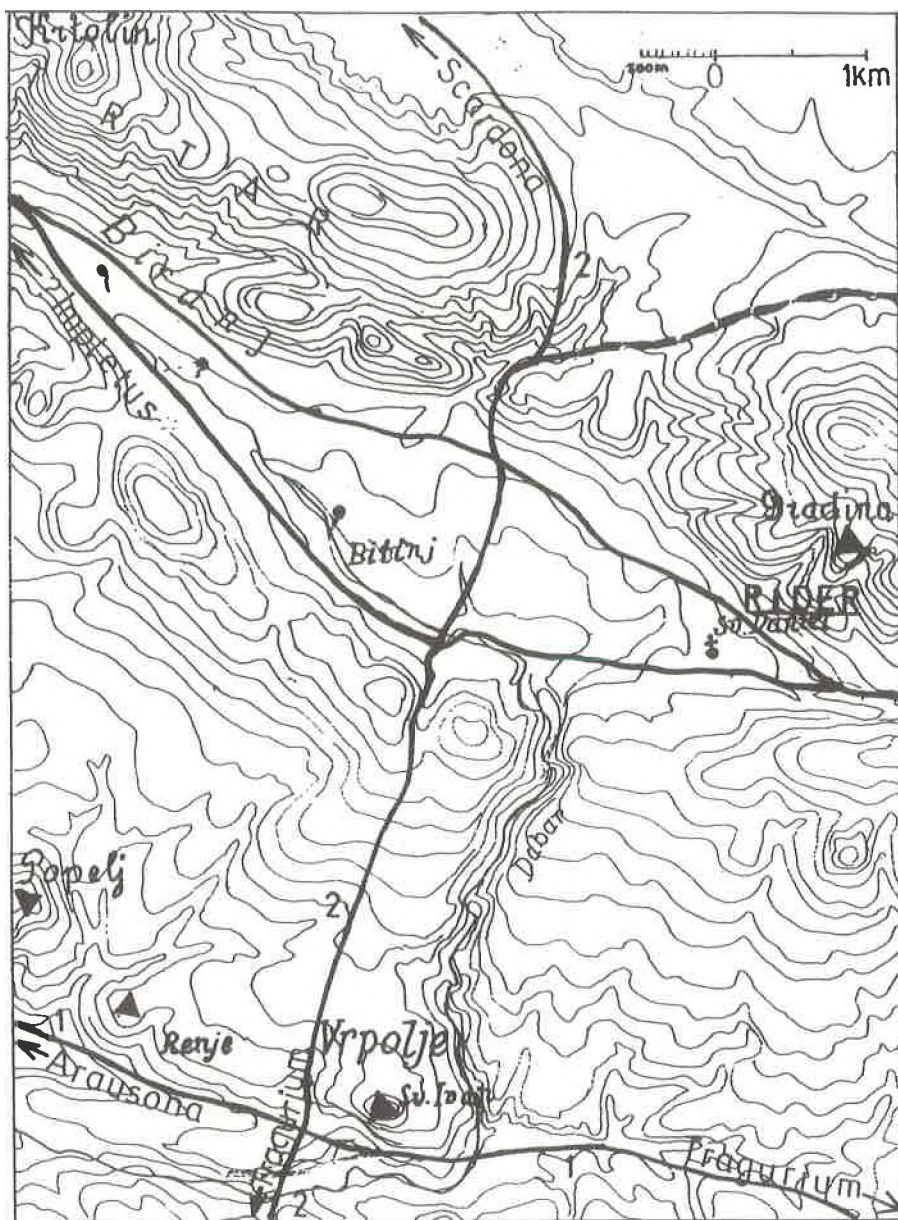
³³ Najpotpuniji opis arheološke situacije u Donjem Polju dao je Z. G u n j a č a, "O kontinuitetu naseljavanja na području Šibenika i najuže okolice", *Šibenik - spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik, 1976, str. 29-58.

³⁴ Premda potok Dabar stalno donosi nuplavine, zbog spuštanja istočne jadranske obale za oko 1 mm godišnje, čini se da je veoma plitki sjeverni dio Morinjskog zaljeva nastao tek nakon rimskog razdoblja. O tom geološkom procesu M. K o z l i č i ć, "Obalna linija istočnog Jadrana u antici", *Latina et Graeca*, br. 28, Zagreb, 1986, str. 17 i d.

³⁵ Spominje ga K. S t o š i ć, nav. dj., str. 57.

³⁶ Z. G u n j a č a, nav. dj., bilj. 51 na str. 51, vjeruje da preko položaja Kosa (nedaleko od Gospine crkve) prolazi ranija komunikacija, kojoj su tragovi uništeni pri gradnji suvremene ceste.

Na potezu iza Vrpolja trasa asfaltnog puta usječena je u obronke brda i nije istovjetna pružanju rimske komunikacije. Od Boraje do Segeta Gornjeg moderna cesta uglavnom se podudara s trasom prahistorijskog i rimskog puta.

Sl. 3. Rimske ceste oko Ritera.
 Fig. 3. Roman roads around Rider.

Ravenjanin (IV, 14 i IV, 16). Značaj ostataka i kontekst u kojem ga navodi pisac ne isključuju takvu hipotezu, ali također nemamo direktnih potvrda za ubiciranje Impletusa na Pelući. Značajni arheološki ostaci (stambena arhitektura, akvedukt, kolotragovi prema Gradini iznad Dragišića, natpisi) i odličan položaj s lakim prijelazom preko Krke navode nas da Jelićevu pretpostavku prihvatimo, ali s velikim oprezom.³⁷

Nakon 3,5 milje (oko 5,2 km) trajekta stizalo se na jugoistočnu obalu jezera (Stubalj, Vrulje). Na dnu drage Stubalj, tzv. Dedića punti, početkom stoljeća otkriveni su ostaci rimske vile i starokršćanska bazilika trikonhalnog svetišta.³⁸ Istraživač Peter Kaer pri tom je registrirao niz kasnoantičkih grobova (ukopi u amforama, ispod dvoslivno formiranih tegula, presvođene grobnice...),³⁹ očevidno suvremenih naselju koje je moralo postojati negdje u blizini.

Komunikacija je dalje položena sinklinalom između dva brdovita niza. Sa sjeverne strane masiv je Trtra (vrhovi Debeljak, Orlovača, Krtolin) i u nastavku V. Glava, a s južne strane brda Gvozdenovac, Jamnjak, Kamenar, Oblič, Umina, Bumjak, Ljubljana, Popelj i nešto izdvojeni Sv. Ivan nad Vrpoljem. Između dva glavna, s brežuljkom Lukovnik počinje središnji niz manjih uzvisina, južno od kojih je plodni pojas s poljima Podlukovnih i Dubrava, a sjeverno od njih krševiti predio Podrtar, koji prema istoku prelazi u plodno Danilsko (Gornje) polje. Cesta je s obala Prokljanskog jezera tekla u pravcu jugoistoka dolinom Podlukovnika, koju kontroliraju tri gradine na Lukovniku - Kolombar iznad Krnića, Umac iznad Jurasia i Josilov umac iznad Rakova sela.⁴⁰

Iz dubravske doline put se račva u dva smjera. Jedan skreće prema istoku i uz Crkvu Gospe od Zdravlja dopire na sjeverozapadni početak izduženog danilskog polja, odakle preko Danilo Birnja dolazi do izvora Bitinj i do Ridera. Drugi krak iz Dubrave pruža se prema tjesnacu između gradina Ljubljana i Popelj, te izbija u Donje Polje, nekoliko stotina metara istočno od lokaliteta Grušine i Sv. Lovre. Tu

³⁷ L. J e l i ć, "Contributo alla storia d'arte in Dalmazia", *Bulletino di archaeologia e storia Dalmata* (dalje *Bull. dalm.*), Supplemento, 35, Split, 1912, str. 78.

³⁸ Literaturu o lokalitetu sumirao je Z. G u n j a č a, "Rezultati...", str. 71-73. Baziliku kasnije spominje N. C a m b i, "Starokršćanska crkvena arhitektura na području salonitanske metropolije", *Arheološki vestnik*, 29, Ljubljana, 1978, str. 609; I s t i, "I rapporti tra le due sponde adriatiche nell'età paleocristiana", *Abruzzo*, 21/1-3, Roma, 1983, str. 154 i d.; I s t i, "Triconch Churches on the Eastern Adriatic", *Actes du Xe Congrès International d'archéologie Chrétienne*, 2, Citta del Vaticano - Thesalonique, 1984, str. 46 i d.; Z. G u n j a č a, "Bilice", *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, 1, 1984, str. 130-131.

³⁹ Z. G u n j a č a, "Rezultati...", bilj. 47 na str. 79.

⁴⁰ M. M e n đ u š i ć, "Općina Šibenik - rekonosciranje gradinskih naselja", *Arheološki pregled*, 29, 1988, Ljubljana, 1990, str. 242-243.

se spaja s komunikacijom V. Mrdakovica - Zaton - Mandalina - Sv. Lovre, odnosno Tradanj - Triska - kaštel Sv. Ana - Mandalina - Sv. Lovre (sl. 1).

Bez obzira na to koja od navedenih varijanti iz pravca Arauzone zaista predstavlja dio Antoninove komunikacije sigurno je njihovo stjecište bilo istočno od današnjeg Šibenika, u Donjem Polju nedaleko od crkve Sv. Lovre. Kako je Antoninov pravac iz Akvileje do Pole, zatim morem do Zadra, pa opet kopnom prema Arauzoni gotovo ravna linija, očito je trasirana najkraća veza prema Traguriju i Saloni. Uz činjenicu da je okvirno poznat smještaj Arauzone, zaključili smo da je prijelaz na "delmatsku" stranu mogao biti izveden isključivo preko Prokljana ili Šibenskog zaljeva. U Itineraru ne spominje se Rider (očito nije bio na ovoj trasi), pa je Antoninova komunikacija morala biti položena barem dijelom kroz Donje Polje, bilo da je trasirana preko Bilica ili Mandaline. Međutim, daljnji pravac prema putnoj postaji *Ad Pretorio* i prema Traguriju, teško je odrediti. Za ta razmatranja potrebno je kratko opisati prapovijesnu i rimsku putnu mrežu od mora prema unutrašnjosti delmatskog prostora.

Raspored prapovijesnih putnih pravaca uvjetovan je razmještajem naselja što su ih povezivali kao i osobinama reljefa. Na prostoru između Cetine i Krke rimskodobna naselja nasljeđuju većinom položaje delmatskih (eventualno dolazi do premještanja s gradine u podnožje), zbog čega je cestovna mreža ostala uglavnom nepromijenjena. Na primjeru Salone vidimo da su prapovijesne komunikacije bile značajan činitelj izgradnje njezina urbanog lika za vrijeme rimske dominacije.⁴¹ Raspored brdskih masiva koji prate obalnu liniju Jadrana, osobito Boraje, Kozjaka, Mosora, Trtra, Moseća, Svilaje, Promine i Dinare omogućuje lako longitudinalno komuniciranje, ali je bitno ograničio broj važnijih putnih trasa s morske obale prema unutrašnjosti. Najpoznatiji pravac iz Salone, preko Kliških vrata vodi do Ravenatova Decimina,⁴² gdje se račvala cesta prema Osiniju i dalje u unutrašnjost prema Panoniji s uzdužnim putem prema Andetriju i Burnumu, odnosno Tiluriju i Naroni. Značajna prahistorijska trasa polazi s trogirskog područja. Jedan krak vodi iz Siculija uz gradinu Gradac, zatim na Labin preko gradine Kaštilac i prema

⁴¹ *Antička Salona* (uredio N. C a m b i), Uvod, str. 7-8, Split, 1991; I s t i, "Salona i njene nekropole", *RFfZd*, 25(12), 1985/1986, Zadar, 1986, str. 62.

⁴² I. B o j a n o v s k i, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, ANUBiH *Djela* 47, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 2, Sarajevo, 1974, osobito karte IV i V; M. A b r a m i ć, "O novim miljokazima i rimskim cestama Dalmacije", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje *VAHD*), 49, Split, 1926-27, str. 139 i d. O ubikaciji *Decimina* M. K a t i ć, "Prilog ubikaciji *Decimina*", *Obavijesti*, god. 24, br. 2, Zagreb, 1992, str. 49 i d.

Prgometu.⁴³ Odatle jedan krak odvaja se prema Sitnom,⁴⁴ Koprnu i Unešiću (gdje je opet križanje putova za Skardonu, Promonu i Magnum), a drugi polazi prema Trolokvama blizu Gradine, zatim uz dvije gradine u Sratoku, uz Gradinu u G. Utorama i do Magnuma. Iz samog Trogira do Prgometa, odakle nastavlja navedenim pravicima, vodi cesta preko trogirsko-segetskog polja, uz poznate antičke kamenolome padinama između gradine na brdu Sv. Ilija i Velike Gradine u Baradićima,⁴⁵ pa do Prapatnice. Od tog mjesta prema zapadu se odvajala uzdužna cesta u pravcu Boraje, Vrpolja i Donjeg Polja. Dvije gradine, od kojih je jedna s južne strane na izbačenom hrptu ispod najviše kote Vilaje (Crni Vrh) a druga sa sjevera iznad zaseoka Mudrići, kontrolirale su raskrižje,⁴⁶ od kojeg naš put prema unutrašnjosti vodi na Prgomet i dalje, već spomenutim pravicima. Zbog teško prohodnog grebena Boraje i Vilaje, sljedeći putni pravac od obale u zaleđe počinje na prostoru Donjeg polja i Grebaštice (sl. 1).

Grebaštica

Grebaštička dolina, duga oko 7 kilometara u pravcu zapad - istok, omeđena je sa sjevera i juga strmim brdima. Krševiti uzvišeni teren na istočnom kraju doline teško je prohodan, dijeleći je od druge izolirane cjeline, doline sa selima Blizna i Bristivica, koja je okružena brdima Boraja, Vilaja i Veliki Jelinak. Na zapadu dolina izlazi na obalu gotovo 7 km duboke uvale sa sidrištem zaštićenim od bure i juga. Dolina je plodna, s nepresušnim izvorom Kanela, a o ekonomskoj moći govori podatak da prema popisu novoosnovane šibenske biskupije 1298. g. u selu Grebac ima 40 kuća, s 422 osobe.⁴⁷

U prahistorijsko doba na brdima oko doline više je gradina. Na sjevernom nizu brda su Stari Šibenik, Japaga i Sv. Ivan. Na južnom nizu, između brda Jelinjak i Vuciser, gradina je Mali Jelinjak. Dolina je po sredini podijeljena uzdužnim nizom brežuljaka, na istočnom kraju kojeg je, iznad zaseoka Svirčić,

⁴³ I. B a b i ć, "Gradine i gomile između Trogira i Splita u odnosu na prirodne putove", *Materijali SADJ*, 16, Peć, 1978, str. 63 i karta u prilogu; A. G r g i n, "Novi rimski miljokazi iz donjekaštelanskog polja", *VAHD*, 50, Split, 1928-29, str. 22 i d.

⁴⁴ Do Sitnog, preko Slivna iz Ridera vodi rimski put, usp. K. S t o š i ć, nav. dj., str. 94. U Slivnu je nekoliko gradina ustanovio kustos Muzeja grada Šibenika M. Mendušić, kojem se ovom prilikom zahvaljujemo za niz pruženih podataka o gradinama na šibenskom području.

⁴⁵ I. B a b i ć, nav. dj., str. 62 i karta u prilogu; A. Š k o b a l j, *Obredne gomile*, Sveti Križ na Čiovu, 1970, str. 339 i 341; L. J e l i ć - F. B u l i ć - S. R u t a r, *Guida di Spalato e Salona*, Zara, 1894, Arkeološka karta Solina i okolice. Karta je reproducirana i u *Bull. dalm.*, 25, 1902.

⁴⁶ A. Š k o b a l j, nav. dj., str. 353.

⁴⁷ K. S t o š i ć, nav. dj., str. 249.

gradina Privija.⁴⁸ Grebaštička dolina naseljena je u rimsko doba.

Na lokalitetu Pretura (!), zvanom i Kuline, zapadno do seoskog groblja vide se ostaci građevine rađene od lijepih klesanaca, upotrijebljenih kasnije za gradnju nove župne crkve. U središtu zidovlja udubljeni prostor podsjeća na impluvij rimskog domusa. K. Stošić donosi podatak da seljaci misle kako je tu bila sudnica iz rimskog doba (Tab. I, 1).

Na seoskom groblju, s crkvom Sv. Marije (stariju prethodnicu vjerojatno su zapalili Turci) i Crkvom Sv. Petra osim 4 stećaka vidljiv je poklopac rimskog sarkofaga. Dvoslivan je, s 4 akroterija i središnjim zabatom dužine 2,02 m i širine 1,06 m (Tab. I, 2).⁴⁹

Prilikom rekognosciranja nisu uočene od ranije poznate spurile (vjerojatno su prekrivene asfaltom) "nekadašnje rimske ceste, koja je valjda vodila u Dalmatinsku zagoru",⁵⁰ i "koje se nalaze s južne strane grobišta".⁵¹

Nekoliko desetina metara jugoistočno od groblja početak je većeg arhitektonskog sklopa. Na krševitoj površini naziru se tragovi niza zidova, možda ostaci veće *villae rusticae* ili čak pagusa. Pretraživanjem su otkrivena dva profilirana arhitektonska ulomka od finog sitnozrnatog vapnenca.⁵²

Još južnije u udolini između groblja udaljenog oko 200 m i sjevernih padina brežuljka Vrslina vidljiv je niz zidova što tvore približno poligonalnu građevinsku formu promjera oko 50 metara. Zidovi su mjestimično sačuvani u visinu i do 1 metar, vidljive dužine do 11 m, a debljina jednog od zidova iznosi čak 1,25 m. Na istom položaju otkriven je ulomak baze stupa promjera 50-55 cm. Vjerojatno iz istog kompleksa potječu tri arhitektonska ulomka uzidana u suhozidine 50 do 80 m južnije, na zapadnim obroncima brežuljka Vrslina. Zanimljiv je dio stupa s bazom,⁵³ a nađen je i ulomak manjeg stupića i profilirani fragment nepoznate namjene (Tab. II, 1 i 2).

Još 100 m južnije, na jugozapadnim obroncima Vrslina u suhozidu je otkriven dio kamene urne cinerarije, vjerojatno jedne od onih na koje su prilikom krčenja 1935. g. naišli seljaci i polupali ih.⁵⁴

⁴⁸ Prema saopćenju M. Mendušića. Osobitu zahvalnost dužni smo J. Zaninoviću, studentu arheologije Filozofskog fakulteta u Zadru, dobrom poznavatelju Grebašnice, koji nam je pružio svesrdnu pomoć pri obilasku terena.

⁴⁹ K. S t o š i ć, nav. dj., str. 252-253, donosi pogrešne dimenzije sarkofaga.

⁵⁰ F. D u j m o v i ć, "Arheološko rekognosciranje južno od Šibenika", VAHD, 55, Split, 1953, str. 243.

⁵¹ K. S t o š i ć, nav. dj., str. 249.

⁵² Dimenzije jednog ulomka su 24 x 30 cm, a drugog 30 x 32 cm.

⁵³ Promjer baze je 54 cm, a tijela stupa 36 cm.

⁵⁴ F. D u j m o v i ć, nav. dj., str. 243.

Ako znamo da je iz Grebaštice i *titulus* s ilirskim imenima,⁵⁵ možemo sa sigurnošću reći da je na području grebaštičke doline postojalo značajno rimsko naselje.

Cestovni pravac Grebaštica - Rider - Promona

Iz Grebaštice u unutrašnjost delmatskog teritorija vodio je značajan prahistorijski i rimski put. Isti pravac gotovo do današnjih dana korišten je za transhumantno stočarstvo; njime su se ovce iz istočnog šibenskog zaleđa, s otoka i iz Grebaštice tjerale na sezonska pasišta Dinare. Nakon uspona serpentinama iznad sela Konobe na strmim stranama sjevernog brdskog niza, cesta izbija na položaj Križine. Iako prilikom rekognosciranja nisu otkriveni kolotragovi, čini se da rimsku cestu možemo prepoznati u jednom starom putu od Križina, preko Drage između brda Debeljak i Petrinovice do potoka Dabar nekoliko stotina metara južnije od Crkve Sv. Gospe u Vrpolju. U prvoj polovici put je slabo sačuvan, vrlo zarastao u makiju i tek povremeno uočava se na terenu, dok ga je u drugom dijelu lako pratiti. Cesta je znalački položena na krševito, brdsko područje, bez ijednog je strmog uspona, sa podzidanim stranama gdje je to bilo potrebno.⁵⁶ Prelazeći ljeti suhi potok Dabar⁵⁷ (čiji je jedan od izvora Bitinj, oko kojeg je neolitsko stanište) put prolazi između gradine Renje i gradine Sv. Ivan iznad Vrpolja. Negdje na tom prostoru križanje je s ranije spomenutim putem Donje Polje - Boraja - Trogir. Naša cesta produžava u pravoj liniji točno prema jedinom značajnijem prohodnom prolazu između gora Trtar i Velika Glava (na jednoj od njenih izbočina čuvena je daniilska Gradina). Oko dva kilometra prije ovog tjesnaca cesta pokraj brda Stražbenica, nedaleko od izvora Bitinj ulazi u Gornje (Daniilsko) polje.

U odnosu na pružanje ove ceste poznata Gradina - centar Ridita nalazi se oko 2 km istočnije, a otprilike na istoj udaljenosti istražena je arhitektura municipija (terme, starokršćanska arhitektura, villa) oko Crkve Sv. Danijela.⁵⁸ Skretanje s naše ceste do Gradine, odnosno do municipija i povratak na nju radi nastavka putovanja u Skardonu ili drugdje, tražilo je dodatne tri milje puta. Na Tabuli Peut. Rider nije ucrtan na trasi ceste Iader - Skardona - Tragurij. Ona je

⁵⁵ D. R e n d i ć - M i o č e v i ć, "Novi epigrafički prilozi ilirskoj onomastici s teritorija Delmata", *VAHD*, 55, Split, 1953, str. 245 i d.

⁵⁶ Cesta je obnovljena za francuske uprave, pa nisu uočeni kolotragovi.

⁵⁷ Potok Dabar slabo je aktivan, posljednji put njegovim koritom voda je potekla prije desetak godina. Sudeći po obaveznom pojavljivanju i istaknutosti crteža na starijim mapama, ranije je obilovao vodom.

⁵⁸ O smještaju Ridera u D. R e n d i ć - M i o č e v i ć, "Rider - Municipium Riditarum", *Iliri i antički svijet*, Split, 1989, str. 845 i d.

sigurno prolazila spomenutim tjesnacem između Trtra i Velike Glave, pa se izostanak Ridera doima kao greška. Vjerujemo, međutim, da je pravi razlog njegova nepojavljivanja taj što Rider zaista nije ležao na samoj trasi magistralne ceste, već oko 2 kilometra sa strane (sl. 3).

Nalaz reljefa Epone u Kopnu daje nam indicije da je nekakav vicinalni put, nakon prolaska između Trtra i Velike Glave, od Danila Gornjeg išao do Kopma i Unešića.

Cesta u pravcu Skardone prolazi kroz Čvrljevo, zatim uz veliku Gradinu (kota 237) iznad sela Gradina, točnije kroz zaseoke Brkići i Čeko, zatim preko Tromilje približno trasom suvremene asfaltne ceste u gotovo ravnoj liniji prema rijeci Krki. U visini tvornice Lozovac antički put odvaja se od asfaltne ceste i nešto sjevernije od nje spušta se kroz Milkovića dragu do obale Krke, preko koje se prelazilo za Skardonu.

Zbog nedostatka antičkih nalaza u području između Ridera i Moseća, teško je sa sigurnošću odrediti pružanje naše komunikacije more - unutrašnjost na dijelu od Ridera do sela Pokrovnik. Možemo samo pretpostaviti da se promet odvijao preko Gornjeg Danila, putem sezonskog kretanja stada ovaca (sl. 1).

Selo Pokrovnik predstavlja najistaknutiju točku na visoravni jer je smješten na zapadnom podnožju Midenog brda, odnosno jednog njegova hrbata s gradinom Sv. Mihovil. Istaknuti položaj, nešto obradive zemlje i nepresušni izvor Pećina bili su uvjet za stalnu naseljenost ovog područja još od neolitika. U zaseoku Menđušići vidljivi su tragovi rimske ceste iz pravca Ridera,⁵⁹ a tu se ona susretala s onom iz Skardone koja je pristizala spomenutom trasom uz Milkovića dragu, uz Gradinu i kroz Konjevrate, gdje je bio zgodan prijelaz preko Punčke drage. Danas suha draga nekoć je, možda još u rimsko doba, predstavljala snažnu tekućicu, sudeći po strmim stranama kanjona koji je izdubla,⁶⁰ ali zbog potresa ili sličnog fenomena izvor je presušio. Možemo pretpostaviti, iako nije izvršen uvid na terenu, da je ovdje bilo raskrižje od kojeg je tekla dionica puta iz Skardone za Magnum, i to s južne strane drage, koja se od Mirlović-Zagore zove Duliba. Put je vjerojatno identičan potpuno ravnoj seoskoj cesti dužine točno tri milje od Konjevrate do Radonića, gdje se lomi prema Mirlović Zagori, Podumcima,⁶¹ Unešiću i dalje.

Vratimo se u Menđušiće, gdje su se spajale ceste iz Ridera i iz Skardone. Cesta produžava prema Žitniću, a na usponu na Moseć u pravcu gradine Vickuša i Mujanove gradine vidljivi su kolotragovi. Na zapadnim padinama planine, gdje

⁵⁹ Spominje ih K. S t o š i ć, nav. dj., str. 104.

⁶⁰ Kanjon je dubok i do 150 metara.

⁶¹ K. S t o š i ć, nav. dj., str. 104, spominje nalaze rimskih grobova u Podumcima.

zbog pogodnosti položaja i danas cesta i pruga prelaze Moseć, niz strme padine spuštao se rimski put i nedaleko od Drniša premošćavao Čikolu (ranije Polščica) prije njezina nizvodnog ulaska u duboki kanjon. Sjeverozapadnim rubom Petrova polja cesta je produžavala prema Promoni (sl. 1).

Poznati srednjovjekovni prijelaz preko Čikole, kod utvrde Ključ pod kontrolom Nelipića, vjerojatno je postojao i u antičko doba. U protohistoriji taj punkt kontrolirala je Gradina iznad Ključa na desnoj, te gradina u Brnjici na lijevoj obali. Međutim, na terenu prema vidljivim spurilama možemo pratiti rimski put koji je položen sjevernije i nedaleko od položaja Zidine savladava kanjon Čikole izlazeći u selu Kaočin na plato Miljevaca.⁶² Odatle je cesta tekla prema Brištanima i Roškom Slapu na rijeci Krki (sl. 1).

Na njenoj desnoj obali uz Slap nema značajnijih obradivih površina, pa je logično pretpostaviti da su veteranski posjedi bili na lijevoj obali u miljevačkim selima Brištane, Drinovci, Širitovci i Kaočin.⁶³ S. Čače nagovijestio je postojanje jedne autohtone općine nepoznatog imena i sjedišta južno od Burnista i istočno od veteranskih posjeda, te je predložio njeno središte u Trbounju ili samom Drnišu.⁶⁴

Hipotetičkoj zajednici zajedno s teritorijem Burnista odredio je liburnsku etničku pripadnost. Bez ikakve sumnje u predrimsko je doba Roški slap s jakim kultom Latre pod kontrolom neke liburnske zajednice.⁶⁵ Najbliža mu poznata gradina na desnoj obali Krke nalazi se s južne strane sela Rupe i nema mogućnost direktne kontrole prijelaza. Čini se logičnim da je analogno Puljanima i prijelazu Bobodol i ovdje postojalo liburnsko naselje na lijevoj obali. Kako je to područje arheološki veoma slabo poznato, ne može se još istaknuti gradina s takvom ulogom.

Područje Roškog slapa s pojasa obradive zemlje na Miljevcima odvojeno je nekoliko kilometara širokim krševitim terenima pogodnim samo za ispašu i sječu drva od druge dvije prostorne cjeline: Puljane - Mratovo - Oklaj - Lukar, odnosno Trbounje - Drniš - Velušić. Od posljednje Roški slap udaljen je oko 8 milja (12 km), činjenica koja nas, uz saznanje o određenoj ekonomskoj i geografskoj zaokruženosti i izdvojenosti Miljevaca, navodi na razmišljanje o postojanju zasebne autohtone općine u tom prostoru. Naravno, u slučaju da je spekulaciju moguće bolje potkrijepiti argumentima nedostajućim zbog spomenute

⁶² Na rimsku cestu upozorio me M. Menđušić.

⁶³ S. Č a č e, "Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba", *Diadora*, 11, Zadar, 1989, str. 86.

⁶⁴ I s t i, nav. dj., str. 86-87.

⁶⁵ J. M e d i n i, "Latra - dea Neditarum", *Duhovna kultura Ilira*, Posebna izdanja ANUBiH, knj. LXVII, Centar za balkanolška ispitivanja, knj. 11, Sarajevo, 1984, str. 223.

skromnosti arheoloških izvora, naša hipotetična *civitas* graničila bi s Burnistima na sjeveru i teritorijem ranije pretpostavljene zajednice na prostoru Trbounja u protohistorijsko doba i za ranog principata.⁶⁶

Gdje se nalazi Antoninov Pretorij?

U Itineraru naredna postaja nakon Arauzone je Pretorij. Pružanje prethodnog dijela tog magistralnog puta okvirno je rekonstruirano do Donjeg Polja i njegovo pravolinijsko kretanje jasno ukazuje da preostala dionica prema Traguriju približno odgovara današnjoj asfaltnoj cesti Boraja - Ljubitovica - Prapatnica - Gornji Seget - Trogir. Varijante preko Ridera ili preko Hiličkog poluotoka otpadaju, jer bi u tom slučaju došlo do odstupanja milijacije Arauzona - Tragurij u odnosu na pisano vrelo. Pojavila bi se i nedosljednost u trasiranju ceste, odnosno njezino preveliko krivudanje s obzirom na cijelu prethodnu dionicu. Prostor između Vrpolja i Trogira arheološki je izuzetno slabo poznat i teško možemo pouzdano odrediti smještaj Antoninova Pretorija. Udaljenost od oko 68 km između Velike Mrdakovice i Trogira izvrsno se poklapa s udaljenošću od 46 milja iz Itinerara između Arauzone i Tragurija. Prema Itineraru 16 milja prije Tragurija nalazi se putna postaja Pretorij. Nepouzdanim "mehaničkim" apliciranjem udaljenosti na geografsku kartu vidimo da bi bila smještena negdje na području Ljubitovice, gdje ne nalazimo nikakvih tragova o postojanju rimskog naselja ili sl. Ipak, držimo da Pretorij iz Itinerara i Pretorij iz Tabule Peut. nisu identični pojmovi.

Gdje se nalazi Ad Pretorum iz Tabule Peutingeriane?

U Tabuli Peut. XV milja prije Tragurija smješten je Lorano. Na gotovo istoj udaljenosti XVI milja prije Tragurija u Itineraru⁶⁷ se, naprotiv, smješta Pretorij. Putna stanica sličnog naziva iz Tabule Peut. *Ad Pretorum* nalazi se čak XXX milja od Tragurija prema Arauzoni. Stoga putni pravci u Itineraru i Tabuli Peut. nisu identični.

O postojanju dva Pretorija na nevelikom području govori Anonim iz Ravene. Na njegovoj listi (V, 14) gradova duž obala Mediterana imamo ovaj slijed

⁶⁶ Možda se među Plinijevim općinama (*Nat. hist.* 3,139) nalaze imena neke od hipotetičkih zajednica. Usporedi s natpisom *CIL* III 2809 iz druge pol. 2. st., u kojem se govori o gradnji pretorija u Skardoni od strane nekoliko liburnskih *civitates*. Jedno oštećeno ime restituira se kao *Ilacient/ses*; usp. J. M e d i n i, "Epigrafički podaci o munificencijama i ostalim javnim gradnjama iz antičke Liburnije", *RFFZd*, 6(3), 1964/65 - 1966/67, Zadar, 1969, str. 64, S. Č a č e, nav. dj., kaže da ima indicija kako je područje oko Roškog slapa priključeno Skardoni.

⁶⁷ *Itin. Ant.*, 272, 1 i d.

počev od Salone: *Salona, Siclis, Tragurion, Praetorium Caesaris, Praetorium Magnum, Arausione, Torubia, Rider, Scardona, Impletus, Arausion, Nedinon, Jadera, Enona...* Nakon što isključimo pravac na kojem se nalazi Antoninov Pretorij, za cestu na kojoj leži Pretorij iz Tabule preostala su dva koridora između Tragurija i Skardone.

- "Zagorska" trasa preko Prgometa i Koprna ili Unešića.

- "Primorska" trasa preko Marine, Grebašnice i Danila.

U obzir dolazi druga varijanta zbog razloga koje ćemo navesti. Deformiranost i nepreciznost prikazivanja geografskih detalja u Tabuli Peut. poznata je činjenica. Čini se, međutim, da je *Sinus salonitanus* prikazan začuđujuće precizno. Nacrtn je Dijanin hram čiji su ostaci otkriveni na Marjanu, rječice Žrnovnica i Jadro (*Salon fl.*); raskrižje cesta prema Spalatu i Epetiju točno je locirano na lijevoj obali Jadra.⁶⁸ Siculi je prikazan na nešto izbočenoj obali, a on se zaista nalazi na poluotoku u antičko doba jače istaknutom, jer je u međuvremenu rječica Pantan naplavila mulj i dijelom "zaravnala" obalnu liniju. Gorski lanac Mosora, Kozjaka i drugih brda, od kojih je posljednji u nizu Krban, zaista dodiruju obalu mora u koju se strmo ruše, na prostoru između Sikulija i Tragurija, baš kao što je prikazano na Tabuli. Vidljiv je i poluotočni smještaj Tragurija (kanal prema kopnu produbljen je u novije vrijeme) i zaljev između Trogira i Marine. Za razliku od ovog bogatog opisa cijela istočna jadranska obala označena je ornamentalno, nizom arkadica. Oblikom se izdvajaju još dva detalja - Jader i Histarski poluotok - ali su oni neusporedivo shematičniji i neprecizniji. Na Tabuli Peut. cesta iz Tragurija prema Loranu i Pretoriju prikazana je da prati obalu uz zaljev između Trogira i Marine, što predstavlja odraz stvarne situacije. Mislimo da je rimska cesta dalje od Marine išla jedininim logičnim pravcem, sinklinalom Marina - Podorljak - Rogoznica.

Drugi razlog za izbor primorske varijante kontekst je u kojem se javljaju dva Praetorija (*Caesaris* i *Magnum*) kod Ravenjanina. Na popisu V, 14 oni su izričito unutar grupe priobalnih naselja (*per litus maris*), u smislu oko komunikacije duž obale. Javljanje kopnenih gradova Ridera ili Nedina u ovoj grupi uvjetovano je pružanjem te cestovne okosnice preko Skardone, izrazito obalnog grada istovremeno uvučenog u kopno.

Za popis IV, 16 J. Medini analizom ekvacija ustanovio je kasnije postanje u odnosu na cjelinu Ravenjanonova teksta (odnosi se na stanje 6. i 7. st.) i da je tvorevina nekog drugog autora.⁶⁹ U listi se navodi i ekvacija *Bausiona id est Orido*. Isti autor kaže da je baš ona najtamnijeg postanja i naselje (ili dva naselja)

⁶⁸ Ž. M i l e t i ć, "Istočna i jugoistočna nekropola Salone", *RFFZd*, 30(17), 1990/91, Zadar, 1992.

⁶⁹ J. M e d i n i, "O nekim...", str. 74 i d.

okvirno smješta istočnije od Trogira u Zagori.⁷⁰ Čini se da je već ranije prikladno rješenje ponudio P. Skok, koji navodi da je riječ Orido pogrešna grafija, tj. da je greškom napisano "O" umjest "D".⁷¹ Riječ Drid predslavenskog je postanja, a vrlo često se javlja u srednjovjekovnim ispravama kao ime starohrvatske župe zapadno od Trogira, između Marine i Rogoznice.⁷² Ime se do danas sačuvalo u toponimu *Drid* - brdu nedaleko Marine sa crkvicom Majke Božje od Snijega. Nama je bitno da se na popisu IV, 16⁷³ odmah iza Tragurija i Bausione (čiji su se stanovnici na izmaku antike sklonili u refugij Orido = Drid) navode *Praetorio Caesaris* pa *Arausione*. Uz već spomenute dokaze to nas nedvosmisleno upućuje da putnu stanicu *Ad Pretorum* iz Tabule Peut. trebamo tražiti uz primorski komunikacijski pravac.

Postojanje te ceste potvrđuju slučajni nalazi iz dvadesetih godina ovog stoljeća, oko 2 km sjevernije od Marine.⁷⁴ Nađen je ulomak monumentalnog arhitravnog natpisa nekog prefekta. Nekoliko stotina metara dalje, na položaju Gradina uočeni su ostaci zgrade s dosta klačardine i rimskih opeka. Još dalje, istočno od Crkve Gospe od Anđela vidljive su kolotečine rimske ceste, zvane u narodu "kriva cesta". Malo sjevernije od crkve, u zatrpanom bunaru, otkriveni su rimski novci i ulomci žara.

Vidimo da je cesta iz Tragurija išla preko Donjeg Segeta (gdje su često otkrivani rimski nadgrobni natpisi i drugi predmeti), a kod Vranjice se odvajala od obale strmih, brdovitih strana, penjući se preko Vrsina, zatim malo južnije od sela Gustirna preko položaja Podošljak i Podbilo (spomenuto mjesto nalaza rimskih ostataka i kolotragova). Rimski put izbijao je na trasu današnje Jadranske ceste malo zapadnije od Marine na položaju Doca. Možemo pretpostaviti daljnji tijek komunikacije sinklinalom duž koje je položena današnja cesta, tj. u pravcu Podorljaka i Rogoznice. Opet bez pomoći nedostajućih arheoloških ostataka, služeći se samo milijacijom iz Tabule Peut. približno ćemo odrediti položaj putne

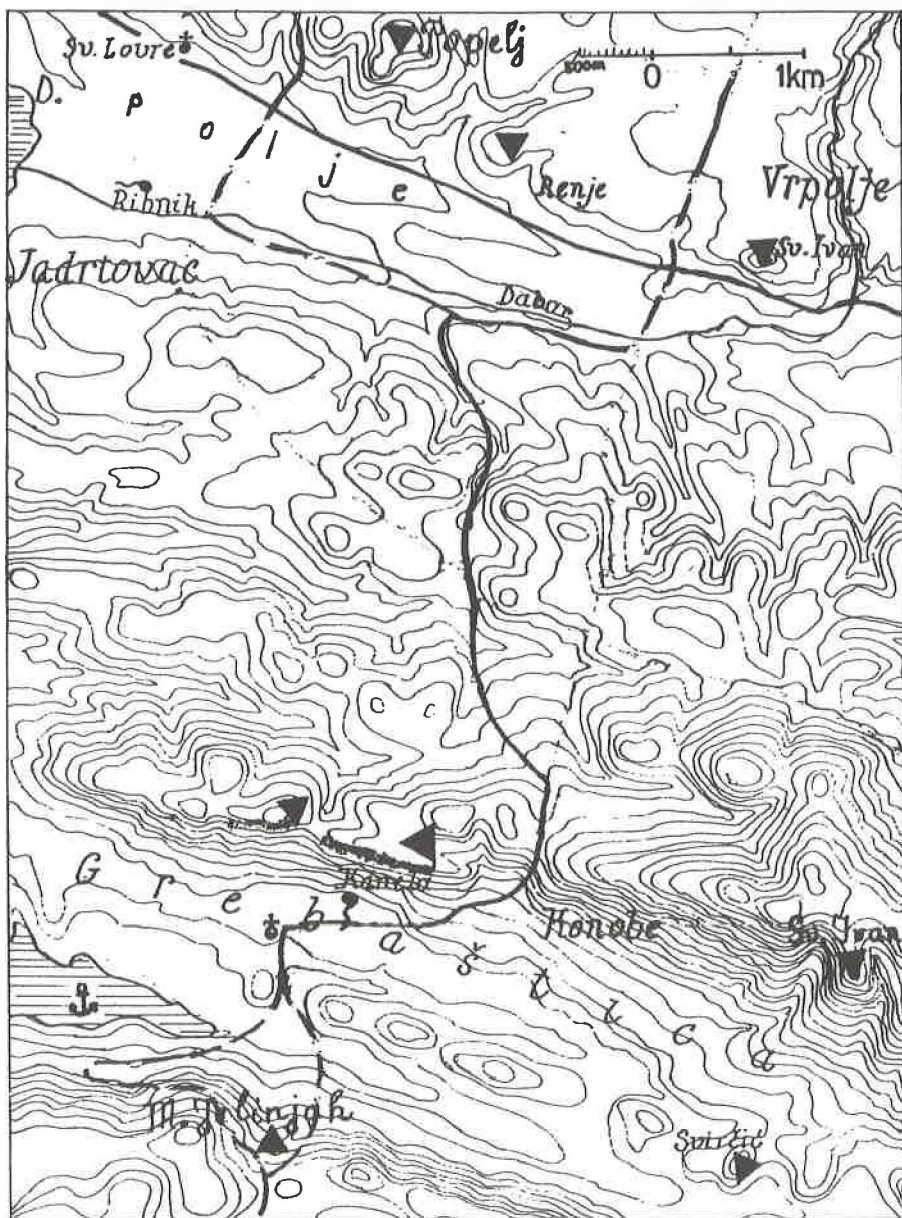
⁷⁰ I s t i, nav. dj., bilj. 47.

⁷¹ P. S k o k, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb, 1950, str. 163.

⁷² N. K l a i ć, *Javni život grada i njegovih ljudi, Povijest grada Trogira*, knj. II, sv. 1, Trogir, 1985, str. 26, 113, 141 i drugdje. Tkd. N. J a k š i ć, "Zadarska plemićka porodica Martinušić - Pečar", *RFFZd*, 30(17), 1990/91, Zadar, 1992, str. 97 i d.

⁷³ *Rav.*, IV, 16.

⁷⁴ F. B u l i ć, "Nalaz prehistoričkih brončanih i rimskih predmeta u okolici sela Marine (Bosolina) nedaleko od Segeta kod Trogira", *Bull. dalm.*, 49, Split, 1926-27, str. 112-113.

Sl. 4. Rimske ceste oko Pretorija
 Fig. 4. Roman roads around Pretorium.

stanice *Lorano*.⁷⁵ Naznačenih 15 milja poklapa se s područjem oko sela Podorljak, udaljenom oko 22 km od Trogira, ali tek će buduća istraživanja pokazati koliko je precizna ova aproksimacija.

Na terenu još nije moguće odrediti dionicu puta *Lorano - Ad Pretorum* iz Tabule, u dužini XX milja, jer tek od Grebašnice imamo sigurno potvrđeno postojanje rimske ceste. U tom pokušaju ometa nas i znanje o krajoliku, jer je u cijelom primoštenskom zaleđu registrirana jedna prapovijesna gradina u zaseoku *Vežac Gornji* (kota 267), skromnih dimenzija i s malo keramike.⁷⁶ Pružanje ceste možda treba povezati uz dva značajna položaja na ovom području - *Stupin* i *Kremik*.

Produžavajući udolinom put od Podorljaka prema zapadu dolazimo do zaljeva i istoimenog sela *Stupin*, iznad kojeg je gradina. U ranijim dokumentima javlja se u obliku *Stelpona* ili *Stolpona*, s tipično ilirskim sufiksom *-ona*.⁷⁷ Ptolemej i Plinije⁷⁸ navode *Stulpi* i *Stulpine* kao grad u unutrašnjosti *Liburnije*, odnosno kao jednu od liburnskih općina, pa M. Suić odbacuje mogućnost povezivanja tih navoda s toponimom *Stupin*, koji leži dosta južnije od rijeke *Krke*.⁷⁹ Bez obzira na autorovo viđenje problema, sigurno je da predrimski karakter toponima ukazuje na važnost lokaliteta i nagovještava čak postojanje zajednice nekakvih *Stulpina* na širem području *Rogoznice* (sl. 1). Vjerojatno se na rimskodobne ostatke odnosi naziv *Starine*, koji nalazimo još u dokumentima iz 1333. g. u vezi s razgraničenjem šibenskog i rogozničkog teritorija, a taj položaj nalazi se između *Stupina* i nedalekog rta *Movar*.⁸⁰

Brdo - poluotok Kremik velika je gradina,⁸¹ s obiljem površinske keramike,

⁷⁵ G. N o v a k, "Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije", *Bull. dalm.*, Supplemento, 38, Split, 1915, str. 14. stavlja postaju *Lorano* u Vrpolje kod Šibenika. K. S t o š i ć, nav. dj., str. 47, *Lorano* smješta kod Crkve Sv. Lovre u Jadrtovcu. U oba slučaja postaja bi bila predaleko od *Tragurija*, od kojeg je prema *Tabuli* udaljena svega 15 milja.

⁷⁶ M. M e n đ u š i ć, nav. dj., str. 244.

⁷⁷ P. S k o k, nav. dj., str. 156-157; S. Č a č e, "O stratifikaciji prapovijesnih toponima i njihovu odnosu prema arheološkoj građi na istočnoj jadranskoj obali", *Materijali SADJ*, XII, Zadar, 1976, str. 136.

⁷⁸ P t o l., *Geogr.*, II, 16, 6; P l i n., *Nat. hist.*, 3, 139.

⁷⁹ M. S u i ć, "KOYPKOM, /Ptol. II 16, 6/", *RFFZd*, 6(3), 1964/1965-1966/1967, Zadar, 1969, str. 38, bilj. 9, L. J e l i ć, "Die Halbinsel Bosoljina", *Jahrbuch für Altertumskunde*, VII, 4, Wien, 1913-1918, str. 230, stavlja *Porfirogenetov Stolpon* u *Rogoznicu*. Navodi da se srednjovjekovni *Stupin* razvio na ostacima rimskog naselja čiji se ostaci naziru u podnožju istoimene gradine.

⁸⁰ K. S t o š i ć, nav. dj., str. 5.

⁸¹ M. M e n đ u š i ć, nav. dj., str. 244.

na dominantnom položaju među lukama Kremik i Primošten. U prapovijesno doba gotovo sigurno do nje vodi put iz Stupina, što nas navodi na pomisao o kontinuitetu komunikacije i kroz rimski period. Od Kremika stara "turistička" cesta, ispod koje se naziru tragovi starije konstrukcije, vodi gotovo ravnom linijom prema gradini Mali Jelinjak na južnoj strani grebaštičke doline. Pružanje ceste dalje prema Vrpolju i Skradinu već je opisano (sl. 1, 3, 4).

Prema Tabuli Peut. od Tragurija do postaje *Ad Pretorum* ima XXXV milja. Prenesemo li tu udaljenost predloženim pravcem preko Kremika, ona završava nešto dalje od Grebaštica, bliže Vrpolju. Ako odmjerimo XX milja od Skradina (koliko prema našoj interpretaciji Tabule Peut. ima do postaje *Ad Pretorum*), ta udaljenost pada točno u Grebašticu. Konačne potvrde o smještaju putne postaje *Ad Pretorum* još nemamo. Rekonstruirana rimska cestovna mreža, izvor vode, plodnost doline, raspored i brojnost gradina, rimskodobni nalazi poput grobova, natpisa i prvenstveno česte pojave arhitekture jeste argumentacija da je trebamo potražiti u Grebašticu. Stoga ovako restituiramo cestu *Iader - Salona* iz Tab. Peut.:

Salona IX - Siclis V - Tragurio XV - Lorano XX - Ad Pretorum XX - Skardona - ? - /Blandona/ XX - Iadera.

Odnosno:

Salona - Resnik - Trogir - prostor između Marine i Stupina - Grebaštica - Skradin - ? - Stabanj - Zadar.

Željko Miletić: ROMAN ROAD NETWORK BETWEEN ARAUSONA AND
TRAGURIUM

S u m m a r y

Pretorio on the road Iader - Arausona - Tragurium in the Antonine Itinerary is not identical to the road station Ad Pretorum on the road Iader - Scardona - Tragurium from the Tabula Peutingeriana. The former has not been located with certainty, but it is situated on the road which after passing Prokljan or Sibenik Bay continues through Donje Polje, Vrpolje, Boraja, Prapatnica and it reaches Trogir passing by the Roman quarry at Seget. The latter station is in the valley of Grebaštica which contains numerous Roman positions that have not been investigated. It lies on the road which after crossing the river Krka (*Filius fl.*) near Scardona, climbs along Milković valley, passes near Gradina, a couple of kilometers west from Rider (this is why it is not indicated in the Tabula) then close to Vrpolje, through Grebaštica, towards the ruins Kremik and Stupin, passes Drid, not far from Marina, and finally to Trogir.

The road Iader - Burnum from the Tabula Peutingeriana passes through Alveria, certainly not through Varvaria as the lacuna in the original used to be emended.

1

2

T. I. 1. Rimski zidovi na položaju Pretura u Grebaštici.

2. Poklopac sarkofaga na seoskom groblju u Grebaštici.

Pl. I. 1. Roman walls on the site of Pretura in Grabashtica.

2. The lid of the sarcophagus on the village graveyard in Grabashtica.